

Miraš MARTINOVIĆ*

KULTURNO NASLJEĐE – VAŽAN IDENTITETSKI ZNAK *Homage Pavlu Mijoviću*

Identitet podrazmijeva različite pristupe i različita tumačenja. Ja želim govoriti o takozvanom dubinskom identitetu, identitetu koji profilišu različite civilizacije, njihovo susrijetanje i prožimanje na jednom prostoru. U ovom slučaju to će biti prostor Crne Gore i identitet koji su profilisale civilizacije na njemu i u njemu. Želim ukazati na neke civilizacijski markantne tačke na mapi Crne Gore, koje čine i znače kodove i znakove duhovnog identiteta i civilizacijskog kontinuiteta, pa tako i identiteta i kontinuiteta naroda koji živi na ovom prostoru, ukupnog nasljeđa i tradicije.

Ne slučajno, moj rad je posvećen akademiku Pavlu Mijoviću, i neka je vrsta omaža i podsjećanja na tog velikana i njegovo djelo, koje je uvezalo milenijumsko trajanje i isto toliko duge i duboke tragove, koje su civilizacije ispisale licem Crne Gore. Bez Mijovićevog djela, bila bi velika praznina, u nama i oko nas.

A sada ukazujem i na neke tačke, odrednice i simbole. Na one poznate, ali i one malo poznate, ali tako i toliko značajne za naše trajanje, pa tako i naš identitet. Na fakta i artefakta. Na onu ponornu, dubinsku, duhovnu struju, koja veže stoljeća i pokoljenja, proizvode čovječijeg uma i duha, njegovo cjelokupno djelo.

Poimanjem dubinskog identiteta, njegovim življenjem, neutralisaćemo onaj opasni znak pitanja u nama, ono – jesmo li to što jesmo? Svoji i na svoje! Ili smo neki drugi, neko drugi.

To dubinsko poniranje, kroz nas same u nas same, do najdubljih civilizacijskih slojeva, koji su slojevi našeg ukupnog bića, učiniće nas sigurnim i bez dilema, koje raspinju Crnu Goru i – crnogorski narod.

* Miraš Martinović, Herceg Novi

Kad se kaže identitet, uvijek i prvo pomisli se na naciju, nacionalni identitet. Ja uvijek pomislim na kulturu, baštinu, nasljeđe. Paleolitska umjetnost Crvene stijene kod Nikšića, prvi i najstariji civilizacijski znak na prostorima današnje Crne Gore, star 60 hiljada godina i prepoznatljiv u svijetu kada je u pitanju umjetnost praistorije.

Keltska sjekira nađena u blizini Perasta, kip boga Mitre u Krivošijama, toponim sa zagonetnim imenom, grčka vaza iz Budve, rimski hramski stub iz Sutomora, nadgrobna stela od prije pet hiljada godina prošle godine pronađena u Baru, zagonetni toponimi širom Crne Gore, nepoznato ime u kamen uklesano, ilirska lađa sa Labeatskog / Labeatus lacus / Skadarskog jezera, čije obličje živi na novcu poslednjeg ilirskog kralja Gencija nađenog u arealu istog jezera, bogata nekropola u Gostilju, prepoznatljiva sa vrčevima za vino. Neobična nekropola u Vuksanlekićima, na periferiji Podgorice, sa simbolima koji još nijesu odgonetnuti. Podgorička čaša, jedinstveni egzemplar ranohrišćanske umjetnosti, nađena u Duklji, odavno u kolekciji Ermitaža. Slovo nepoznatog pisma uklesano u kamen uzidan u jednoj kući u Dinošama. Slova grčka, latinska, glagoljska i ćirilska.

Hramovi sa dva oltara, na primjeru one dvije crkve u Spiču, Sv. Tekle i Sv. Jovana Krstitelja. Uzori našeg graditeljstva – na Starčevu, Moračniku i Beškoj, crkve – mauzeoleji gospodara Zete Balšića, a na Komu Crnojevića, kojima je Žabljak bio prijestonica. Sve su to djelovi korpusa crnogorskog nasljeđa i važan segment crnogorske kulture, a samim tim i crnogorskog identiteta.

Lorens Darel, pisac *Aleksandrijskog kvareta* i drugih značajnih djela u knjižici eseja, naslovljenoj *Duh mjesta*, kaže: sve što baštine civilizacije na prostoru jedne zemlje, čini kulturu te zemlje, pa tako sve što se baštini na prostoru francuske, pa ma kojoj civilizaciji pripadalo – čini francusku, na području Italije – italijansku, a na području Grčke – grčku kulturu. Tako sve no što baštine prostori Crne Gore – čini crnogorsku kulturu.

Citiram: *Ali, dok čovjek postupno upoznaje Evropu, i stupajući u kontakt s ljudima iz raznih zemalja, počinje da shvata kako je onaj presudni faktor, koji u najvećoj mjeri određuje neku kulturu, upravo duh mjesta. Kao što će neki vinograd uvijek dati određenu sortu vina prepoznatljivih osobina, tako će i neka Španija ili Grčka uvijek proizvesti isti tip kulture – otjeloviće ga u ljudskim bićima na isti način kao i u poljskom cvijeću. Često smo skloni da „kulturu” posmatramo kao rezultat istorijskog iskustva u kome je imala udjela ljudska volja, ali mi se sada čini da to nije sasvim tačno. Ne vjerujem, na primjer, da se britanski ili nejmački mentalitet i za jotu promijenio od vremena kada ga je Tacit prvi opisao; i sve dok se ljudi budu rađali kao Grci ili Frnacuzi ili Italijani, proizvod njihove kulture će nositi prepoznatljiv pečat mjesta na kome su nastali.*

U duhu Darelove teorije i njegove misli – na njihovom fonu, bazira se moje izlaganje, moje shvatanje kulturnog nasljeđa, kao važnog identitetskog predznaka.

Na crnogorskom tlu ostavile su značajne tragove neolitska kultura, metalno doba, preilirski period, Iliri, Kleti, helenističko-rimski period, ranohrišćanska umjetnost, Vizantija, Sloveni. Svi ti slojevi manje ili više prisutni su u crnogorskoj kulturi i predstavljaju njenu osobitu sintetzu. Dakle, sve što su izbaštinile kulture na prostoru Crne Gore, kroz svoja dugovjekovna susrijetanja i preplitanja – baštini crnogorsku kulturu, njeno bogato nasljeđe, koje se profiliše u jedan specifičan identitetski znak, sa višemilenijumskim kontinuitetom.

Svijest o svakom civilizacijskom tragu, svijest je o identitetu i njegovom kontinuiteu. A on se proteže od praistorijskih crteža na stijeni u Lipcima, u Boki Kotorskoj, koje predstavljaju jedinstven paristorijskih ansambal u Evropi, do onih čudesnih gravira boje „vinskog taloga” u Maji Popadiji u Prokletijama, na kojima je prikazan izuzetan primjer *grupne scene* – oplakivanje mrtvaca ritualnim pokretima, s majkom koja pridržava dvoje djece na bedrima, do knjiga iz Crnojevića štamparije, do povelja vladika i vladara koji su upravljali Crnom Gorom.

Vojislavljeva-nemanjićko-zetske povelje, povelja Ivana Crnojevića *O sazdanju Cetinja* i druge, sve to čini dio našeg nasljeđa, pa tako i identiteta, koji nije jednom za vazda dat, koji se stiče, koji se profiliše kroz kolektivnu memoriju i saznanja, koja svakim danom napreduju, zaokružujući novim krugovima i saznanjima ukupnu tradiciju.

Ljetopis popa Dukljanina, korpus epskih pjesma, među kojima *Ženidba Maksima Crnojevića* dostiže sve estetske, pjesničke i druge visine, Vasilijeva *Istorija o Černoj Gori*, Savina i njegova korespodnecija, *Poslanice* Sv. Petra Cetinjskog, gdje se riječju mjeri čovjek, njegovo bitisanje i činjenje na zemlji.

Njegoševi epovi, Ljubišine *Pripovijesti*, gdje jezik doživljava pravo cvjetanje, postajućio siguran prostor za trajanje. Sve se naslanja jedno na drugo, sve prositiče i utiče jedno u drugo. Sve to čini ukupnu tradiciju jednog naroda i njegove duhovne vrijenosti. U ovom slučaju crnogorskog naroda i njegovih ukupnih vrijednosti, ali i drugih naroda koji žive na prostoru Crne Gore.

Evo kako tradiciju definiše akademik Pavle Mijović u eseju *Tradicija i ars una: Tradicija – jedna je od komponenata teme o umjetnosti, a u vezi sa njom i kulture, ekonomike i sociologije – nimalo ne zvuči arhaično ako joj se okrenemo frontalno, licem u lice, kao prema sopstvenoj prošlosti. Sve to, naravno pod uslovom da u pojmu o tradiciji ne gledamo svijest o prošlosti kao razbijenoj lađi s kojom se, u oluji, igraju morski talasi, nego kao lađi koja se, zahvaćena ura-*

ganom, održala na talasima. Poslužio sam se metaforom o potonuloj i nepotonuloj lađi da bih na samom početku naglasio da u tradiciji kao dijelu kulture odabiramo ono što odolijeva svim burama i izdavajamo od onoga što se njima nije moglo oduprijeti, pa je propadalo i propalo. Drugim riječima, ako se okrenemo onoj strani tradicije koja živi u kulturi kao njen progresivni, a to će reći razvojni faktor, nalazimo u njoj komponentu umjetnosti lokalnim bojama ispunjenu. Pošto je tradicija – razumije se, tradicija u značenju naše metafore o lađi koja u burama ne tone i kao takva je progresivan faktor razvoja, neizostavan sastojak umjetnosti, nije teško pogoditi da ta njena vrijednost ne propada.

Gradovi: Doklea, Butua, Olcinium, Rizon, Antivari, Đuteza, Obolon, Samobor, Agruvijum, čijim sudbinama sam se bavio u knjizi Antički gradovi / Snovi i sudbine, ali i u drugim mojim knjigama koje čine antički *Corpus antica*, nasljeđe je u najdubljem smislu te riječi, koje se nataložilo i složilo na prostoru Crne Gore – gradovima kao glavnim civilizacijskim karikama, čija uvezanost predstavlja naš skupni i po mnogo čemu jedinstveni identitski znak. Znak koji krase ne jednoličnost, već raznovrsnost kulturnog nasljeđa. Raznolikost Istoka i Zapada, koji su se čudesno isprepleli na ovom crnogorskom limesu, na kome mi danas živimo, stvorivši jedinstven *kulturni uzorak*. Duh i dah Rima i Konstantinopolja, ovdje spojen, kroz mnoge spomenike kulture, ta raznolikost profilisala se u samosvojnost, kojom se možemo dičiti.

Iliiri, Grci, Kelti, Rimljani, Sloveni, Turci, Venecija, Austrija, Francuska, svoje prisustvo na ovim prostorima, obilježile su svojim tragovima. Ove i one prethodne civilizacije ispisale su na licu ove zemlje jedinstveno civilizacijsko pismo, koje može slovit kao crnogorski specifikum.

Ne baš svjesni ovog obilja, mi ga se najčešće odričemo, u mjeri našeg neznanja, a bez saznanja o njemu. Iz straha da tragamo po dubini, mi čeprkamo po površini. Pa se bez suštinskih saznanja, odričemo sebe, Crne Gore, crnogorske nacije i svega crnogorskog. Tražeći prostor i potvrdu, ne na svom prostoru i u sebi, već na drugim prostorima i drugim identitetima, na drugim prostorima, već da bih akcentovao posebne identitetske specifičnosti.

Ovo govorim, ne da umanjujem druge nacije i druge identitete, već uz puno poštovanje svih kultura, naroda kojima pripadaju i čine identitet tih naroda – istaknem naše autentičnosti, pa tako i naš identitet.

U svojim knjigama tragam za identitetom na sopstvenom tlu, uvezujući ga sa tragovima i identitetima drugih zemalja, u univerzalne metafore.

Kada sam pisao romane *Poslednji Eshilov dan* i *Vailonski mudraci*, jednog ljeta u Herceg Novom (u posveti na knjizi *Godine koje su pojeli skakavci*, stoji 17. jul 1989), imao sam privilegiju da upoznam Borislava Pekića. Ovu priču ističem često, a ispričaću je i ovdje.

Tada sam mu se na hercegnovskom trgu Belavista, relativno mlad, hvalio čime se bavim. Pišem dva romana, jedan se događa u Vavilonu, a drugi u Atini. Bio sam ushićen, a on me pažljivo slušao. A onda je najednom rekao: „A šta će vam to?” Brzo sam našao opravdanje, tada mi se činilo da sam ga našao. „Pa zato”, rekao sam, „jer me interesuju prostori i mjesta gdje su se civilizacije susrele u punom obilju, pa u tom obilju i ostavile svoje tragove.” –Sve te tragove naći ćete na ovim obalama, na ovoj zemlji, koju gledate svojim očima i dodirujete svojim stopalima. Ako te tragove ovdje prepoznate i ako ih artikulirate u literaturu, vi ćete biti zanimljivi.

Htio je da me spusti na zemlju.

Ali tada mu nijesam povjerovao. Kasnije, sa godinama, obrazovanjem i saznanjima, sazrijevanjem, vidio sam koliko je Pekić bio u pravu. Zagledao sam se u ovu zemlju i više nijesam tražio daleka mjesta i središta, tražio sam tragove drevnih kultura na ovim prostorima. Izučavajući nasljeđe, otvarao sam i stvarao prostor svojevrsnoj i sopstvenoj samosvijesti o našoj kulturi i nasljeđu i našem trajanju.

Vođen Pekićevim riječima, i idući njihovim tragom, pronalazio sam to bogatstvo, to bogato nasljeđe, sa željom da ga prvo učinim dostupnim, vidljivim nama, a onda i svijetu. Mislím da svoje mjesto treba tražiti, naći i odrediti u svojoj zemlji, tu se potvrditi, a ako ta potvrda nosi autentične boje i tonove sa univerzalnim porukama – lako ćemo biti prepoznati i prihvaćeni od svijeta.

Ovom prilikom ću inovirati ideju koju je 5. marta daleke 1979. godine Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti predložio akademik Pavle Mijović. Ona se odnosi na osnivanje Centra za istraživanje i studije kulturnog nasljeđa. Odmah nakon zemljotresa od 15. aprila iste godine CANU je dala podršku ovom predlogu. Planom rada za 1981–1985. godinu predviđeno je njegovo osnivanje, ali je u Skupštini CANU od 12. novembra 1982. godine odlučeno da se taj centar ne osniva, dok se ne donese odluka o naučno-istraživačkim ustanovama.

Takvu odluku CANU ni do danas nije donijela. Ukoliko jeste, neka je oprošteno mom neznanju. Dok se kroz institucije, kao što bi bila ta i druge, ne okrenemo sopstvenoj tradiciji, mi ćemo biti pod znakom pitanja.

Izlaganje ću završiti stihovima velikog grčkog pjesnika, nobelovca Jergosa Seferisa, meni dragog, u svemu uzornog i uzoritog Grka, u čijem djelu pulsira ukupna grčka tradicija, tačnije duh te tradicija, od Homera do Seferisovog djela, ali i poslije njega:

*Nakon što spoznasom toliko ovu sudbu našu
 Lutajuć međ razbijenim stijenjem, tri ili šest hiljada
 Godina
 Tražeć po zdanjima razrušenim što možda bijahu naša kuća
 Pokušavajući sjetiti se datuma i junalkih djela;
 Hoćemo li moći?*

Moći ćemo, moj je odgovor!

EPUR, PATRIMONIUM.
 IPAK, NASLJEĐE!

I jedan prijedlog, ideja da ova ustanova objavi kompletna djela Pavla Mijovića, što bi bio veliki poduhvat za našu nauku i kulturu, te na taj način oduži neku vrstu duga prema svom članu, uglednom naučniku i akademiku, a tim i dug crnogorskoj nauci i crnogorskoj kulturi.

Miraš MARTINOVIĆ

CULTURAL HERITAGE – IMPORTANT IDENTITY MARK

Summary

Millennium heritage of different cultures, civilizations, languages and peoples that lived on the territory of present Montenegro, Ancient Illyrians, Illyrians, Greeks, Romans, Slavs, delineates authentic Montenegrin cultural heritage, and therefore authentic Montenegrin culture. Montenegro, located at the border between East and West, thus having a specific geographical location, preserves the most diverse civilization heritage assets, thus creating authentic cultural pattern that is a distinctive identity sign at the same time.

The prehistoric art of Crvena Stijena near Niksic, prehistoric drawings in Lipci near Morinj, Celtic ax discovered near Perast, 4,500 copies of various, mainly Illyrian coins, discovered two years ago at archeological site Carine in Risan, Greek vases from Budva, a statue of god Mithra, discovered in Krivosije above Kotor, the tombs of dukes discovered in Tivatsko Polje, and, the most representative artefacts of Aegean civilization discovered there, a prehistoric tomb five and a half thousand years old, discovered last year in the area of Bar, the remains of a pagan temple in Dinosi near Podgorica, the remains of a Roman temple in Sutomore, discovered a few years ago, complete areal of Skadar Lake, a necropolis in Gospilje, typical of wine jugs ... numerous ancient cities, churches with two altars, as it is the case with the two churches in Spic, St. Tekla and St. John the Baptist. Therefore, these and many other tangible artefacts are the best proof of the civilization diversity fusing into a unique abundance, which constitutes the Montenegrin culture itself and make it different from other cultures, but also merging at a general level, in the best sense of the word.

Not much has been done to identify and scientifically examine the heritage and thus to evaluate and present, especially to us, who generally do not know what we have, and then to the world, which would, if the study of everything that the depths of the country hide were systematically approached, were a big surprise. Likewise, the exhibition of tombstones in Paris in 1952. was a great discovery for the Western world, which did not know about this „stone poem,” as M. Krleža named it in the preface to the exhibition catalogue, which lie in the Bosnian and Montenegrin mountains. Much more serious and systematic approach to its reading has been made recently.

As a highly significant national scientific and cultural institution of Montenegro, MASA should direct its activities to the exploration of the entire cultural heritage of Montenegro, to a systematic and scientific analysis, and then to the presentation to wide domestic and international cultural and scientific public circles, through the establishment of a particular center and state assistance, domain ministries and all relevant scientific and cultural institutions and authorities and appropriate personnel.

The systematic excavations at all archeological sites, their protection, serious researches in the area of ethno – history, and all other areas that comprise heritage should be approached with modern scientific methods. This includes the specialization of young scientific personnel, where the Academy should have the key role in the process along with the University of Montenegro as well.